

## STAČIATIKYBĖS LITERATŪROS TEOLOGIJA: IDĖJOS IR PROBLEMIKA

**Gediminas Mikelaitis**

Lietuvos dailės muziejus

*Straipsnyje apžvelgiami pirmieji po Sovietų Sąjungos žlugimo rusų literatūros mokslininkų bandymai įvertinti stačiatikybės idėjų ir literatūros ryšį. Stengiamasi apibrėžti ne tik rusų kultūros krikščioniškąjį substratą, bet ieškoma ir tyrimo metodologijos. Pabrėžiamas stačiatikybės literatūros teologijos savitumas, paremtas daugiausia rusų religijos filosofijos idėjomis, atsispindinčiomis rusų mąstytojų ir rašytojų Vladimiro Solovjovo, Nikolajaus Berdiajevo, Dmitrijaus Merežkovskio, Fiodoro Dostojevskio, Andrejaus Belo ir kt. kūrinuose. Straipsnyje aptariamos stačiatikybės literatūros teologijai būdingos teologemos: Sofijos vaizdavimas, teurgiškumas, kūrybos ontologiškumas, performatyvumas, Dostojevskio religinė antropologija. Apibūdinamas stačiatikybės ir literatūros santykio specifiškumas: sąsaja su religijos filosofija, estetinis būties matmuo, religinių idėjų reikšmė literatūroje, teurginės estetikos svarba.*

Dabartiniuose literatūros tyrimuose neišskiriama katalikiška ar protestantiška literatūros teologija, tačiau pabrėžiamas stačiatikybės literatūros teologijos savitumas, paremtas daugiausia rusų religijos filosofijos idėjomis, atsispindinčiomis rusų mąstytojų bei rašytojų Vladimiro Solovjovo, Nikolajaus Berdiajevo, Dmitrijaus Merežkovskio, Fiodoro Dostojevskio, Andrejaus Belo ir kt. kūrinuose. Straipsnyje aptariamos stačiatikybės literatūros teologijai būdingos teologemos: Sofijos vaizdavimas, teurgiškumas, kūrybos ontologiškumas, performatyvumas, Dostojevskio religinė antropologija. Apibūdinamas stačiatikybės ir literatūros santykio specifiškumas: sąsaja su religijos filosofija, estetinis būties matmuo, religinių idėjų reikšmė literatūroje, teurginės estetikos svarba.

### Įvadas

Šiuolaikiniuose tyrimuose apie rusų literatūros ir religijos santykius daugiausia remiamasi XIX a. pab. – XX a. pr. laikotarpio darbais, tačiau nevertojamas literatūros teologijos terminas. Dažniausiai tie santykiai apibūdinami kaip literatūros ir krikščionybės sąveika, krikščioniški motyvai literatūroje arba tiesiog krikščioniška literatūra. Tačiau nagrinėjama problemika ir stačiatikybės bei literatūros santykių specifika būdinga šiuolaikinei literatūros teologijai, kaip susiformavusiai tarpdalykinei disciplinai.

Dabartiniuose rusų literatūros tyrimuose literatūros ir krikščionybės akivaizdžiausiomis grandimis įvardijamos religinė etika ir estetika. Nagrinėjamu laikotarpiu Rusijoje krikščioniška etika

ir moralinė teologija pranoko metafizines temas ir tapo filosofinio mąstymo šerdimi. Imta ieškoti dorovinio dogmų aiškinimo, o pati dogmatika buvo pertvarkoma doroviniu požiūriu<sup>1</sup>. Rusų religinė estetika XIX a. pab. – XX a. pr. išplaukia iš to meto „religinio renesanso“, „dvasinio atgimimo“ Rusijoje. Jį lėmė ne tik dėmesys metafizinėms, ontologinėms problemoms, Šv. Rašto motyvų naudojimas tragiškai kovai su pasaulio blogiu vaizduoti<sup>2</sup>, bet ir religinės etikos atgimimas, visų pirma etinio idealizmo proveržis. Jau nuo 1890 m. ryškus rusų mąstytojų etinis entuziazmas, ypač religinis dorovinių problemų pabrėžimas. Etinio idealizmo gaires žymi Berdiajevo straipsnis „Kova už idealizmą“ (1901), straipsnių rinkinys „Idealizmo problemos“ (1902). Tradicinės rusų pasaulėžiūros etinio pervertinimo esmė – hedonizmo kritika, istorijos tikslu laikoma ne asmens ar žmonių bendruomenės laimė, o dorovinis tobulėjimas. Etinis idealizmas kėlė uždavinį idealų dorovinį turinį įlieti į pažangias socialines formas. Etinio idealizmo principai – metafizikos pateisinimas, metafizinis pareigos ir privalėjimo kategorijos, kaip savarankiškos būties sferos, pagrindimas, dorovinio pasaulėvaizdžio, kaip objektyvių dorovinių dėsnių pasaulio, pripažinimas – iš esmės vedė į religinę etiką (XX a. pr. susiformavusiam judėjimui „Naujoji religinė sąmonė“ vadovavo Merežkovskis, Vladimiras Rozanovas)<sup>3</sup>. Ja iš

esmės grindžiama religinė, arba neostačiatikybės, estetika. Nagrinėjamu pasaulėžiūrų pliuralizmo periodu, pasižymėjusiu filosofinių, religinių, meninių, literatūrinių ieškojimų įvairove, rašytojai, visų pirma simbolistai (Merežkovskis, Andrejus Belas, Viačeslavas Ivanovas, Valerijus Briusovas, Aleksandras Blokas, Jurgis Baltrušaitis ir kt.), domėjosi filosofija ir religine mintimi, o rusų mąstytojai (Solovjovas, Berdiajevas, Pavelas Florenskis, Sergejus Bulgakovas, Levas Šestovas, Levas Karsavinas ir kt.) buvo rašytojai, poetai, publicistai, svarstę taip pat literatūros klausimus. Todėl tvirtinama, kad „rusų filosofija įgijo paveikumą tik dėl jos kalbinio aparato artimumo meniniam arba literatūriniam aparatui“<sup>4</sup>. „Filosofija ėmė literatūrėti, literatūra – labiau filosofuoti“<sup>5</sup>. Religijos filosofija ir teologija savo temas pateikdavo menine forma, o literatūra atspindėdavo ir sprendavo filosofines bei teologines problemas.

### Estetinis būties vertinimas

Analizuojamu laikotarpiu tyrėjai išskiria rusų religijos filosofijai bei teologijai būdingą estetinį būties matmenį. Rusų stačiatikybės teologijai būdingos kelios teologemos, persmelkiančios ir rusų literatūrą. Visų pirma beveik visi žymiausi rusų religijos filosofai vienaip ar kitaip yra aptarę *Sofijos* teologemą. Rusų filosofijoje Sofija įtvirtinęs Solovjovas ją priskyrė antrajai

<sup>1</sup> Владимир Назаров, *Введение в теологию*, Москва: Гардарики, 2004, 122.

<sup>2</sup> Александр Мень, „Библия и русская литература“, Александр Мень, *Культура и духовное восхождение*, Москва: Искусство, 1992, 200.

<sup>3</sup> *Ten pat*, 142–143.

<sup>4</sup> Светлана Климова, *Феноменология святости и страстности в русской философии культуры*, Санкт-Петербург: Алетея, 2004, 207.

<sup>5</sup> *История русской литературы конца XIX – начала XX века*, ред. В. Келдыш, Москва: Прогресс, 2007, 34.

Dievo hipostazei – dieviškajam logui, kuris lemiantis kuriamąją pasaulio vienybę. Kaip visa ko vienybė pastaroji yra esminė Dievo išmintis, arba Sofija. Apie Solovjovo filosofiją disertacijas parašę Stasys Šalkauskis ir Vincas Mykolaitis-Putinas pripažįsta meno idealą – iš absoliuto išvestą grožį kaip juslinę idėjos formą, kritikuoja rusų mąstytoją, kad jis tiksliai neapibrėžė dieviškosios išminties ir pasaulio sielos santykių, gana dažnai juos painiojo; iš esmės neskyrė filosofijos ir teologijos. Vis dėlto jų kritikuoti šio filosofo darbų bruožai kaip tik rodo estetinį Sofijos pritaikymo pobūdį, jos vartojimą metaforiška prasme.

„Kai jis įsileidžia į pasaulio sielos žygiavimo klausimą ir vaizduoja ją tai kaipo blogio kaltininkę, tai kaipo taikintoją kūrinių su Dievu, negalima nepastebėti, kad turima tokiu atveju reikalo su vaizdžia pasaulinės dramos personifikacija“<sup>6</sup>.

Mykolaitis-Putinas Solovjovo meno teoriją vadina simbolistiniu realizmu:

čia „visi realiojo pasaulio reiškiniai yra meninės kūrybos pagrindas ir medžiaga; (...) idealusis pasaulis laikomas aukščiausiu meno tikslu; (...) simbolistinis realizmas turi taikyti menines priemones taip, kad idealiąsias būtybes būtų galima pažinti iš konkrečių reiškinų, realesnių už mūsų reiškinų pasaulį.“<sup>7</sup>

Viktoras Byčkovas sofiologiją laiko neostačiatikybės estetikos ir kultūrologijos teoriniu credo<sup>8</sup>. Ji persmelkusi Solovjovo filosofiją ir poeziją kaip intymi Amžinojo

Moteriškumo koncepcija. Sofija pasireiškia intymiu-romantiniu aspektu ir kaip dangaus žydruma, ir kaip mylimos moters veidas: kaip mylimoji, kaip amžinoji draugė, kaip poeto ir filosofo intymaus siekimo objektas. Solovjovo teigimu, Logosas sudaro Kristaus esmę, o Sofija – jo idealią išraišką, jo realizuotą paveikslą. Sofija yra dievybės materija. Dažnai mąstytojas Sofiją vaizduoja Apreiškimo Jonui įvaizdžiu kaip „moterį, apsisiautusią saule“ (*Apr* 12, 1). Šį įvaizdį jis aiškina kaip kosminio grožio principą, kurio negali nugalėti jokios blogio jėgos ir kuris išgelbės visą pasaulį. Taigi Sofijai būdingas ne tik teologinis, eschatologinis, bet estetinis-kūrybinis aspektas. Aleksejaus Losevo pastebėjimu, Solovjovas kartais būdavo apimtas sofijiškumo patoso, todėl Sofijos koncepcija ne visada yra logiška, bet mąstytojas ją „naudojasi kaip tam tikru ginklu kovai prieš būties jėgas ir kad pritrauktų jas į maldos akciją“<sup>9</sup>.

Daug XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rusų poetų, įkvėptų Solovjovo poetinio paveikslo, apdainavo Sofijos įvaizdį kaip amžinojo moteriškumo idealą (Aleksandro Bloko „Eilės apie Puikiąją Damą“, Andrejaus Belo „Pūgos taurė“). Po Solovjovo Sofijai daug dėmesio skyrė filosofai Pavelas Florenskis ir Sergejus Bulgakovas, ieškoję taip pat estetinio grožio apibrėžimo, taip pat Eugenijus Trubeckojus, Levas Karsavinas. Iš esmės Sofiją jie laikė kūrybine Dievo meile, kosmine visuotinybe, jungiančia sukurtąjį pasaulį su Dievu. Tai

<sup>6</sup> Stasys Šalkauskis, *Raštai* 3, Vilnius: Mintis, 1993, 329.

<sup>7</sup> Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai. Estetika*, Vilnius: Mintis, 1989, 88–89.

<sup>8</sup> Виктор Бычков, *2000 лет христианской культуры. Sub specie aesthetica* 2, Москва: Университетская книга, 1999, 331.

<sup>9</sup> Алексей Лосев, *Владимир Соловьев*, Москва: Молодая гвардия, 2000, 212.

sunkiai apibrėžiama perėjimo nuo Dievo prie kūrinio būseną. Ji jau ne dieviškoji šviesa, bet dar ne materialus kūrinys. Daugiaaspektės Sofijos sukurtajame pasaulyje vienintelė šaknis – nenykstantis pirminis kūrimo grožis, dvasinis grožis. Grožio pasireiškimas ir yra Sofijos švytėjimas, iš vidaus nušviečiantis materiją ir kartu liudijantis išorinio pasaulio realumą.

Antra svarbi – *teurgijos* teologema. Teurginę estetiką, kaip Sidabro amžiaus rusų kultūros specifinį reiškinį, suformavo rusų mąstytojai ir simbolistai. Jie perėmė Solovjovo diegtą estetinį būties matmenį, kur grožis – „adekvačiausia tiesos atvėrimo forma“<sup>10</sup>. Tai „dvasinio pobūdžio implicitinė estetika, skirta aktyviai pakeisti visą žmogaus gyvenimą ypatingos meninės kūrybos procese pagal estetinius ir religinius-etinius dėsnius“<sup>11</sup>. „Laisvąją teurgiją“ arba „pilnutinę kūrybą“ į rusų kultūrą įskiepijęs Solovjovas apie ją mąstė kaip apie gyvenimo pakeitimą „nežemiškomis jėgomis“, siekiant Dievo karalystės. Rusų simbolizmas, kaip dvasinis-meningas fenomenas, ateities meną regėjo kaip teurgiją – meno ir religijos susiliejimą. Žymiausi jo atstovai Belas, Ivanovas teigė, kad menininkai turi tapti žyniais ir pranašais – teurgais, dieviškojo apreiškimo reiškėjais. Teurginė veikla įkvėps materijai tikrąjį gyvenimą. Menininkas virs tikru Dievo žodžio įrankiu realiai pertvarkant pasaulį. Simbolistai teurgijos pirmtakais laikė Nietzsche ir Ibseną, numačiusius idealus, parodžiusius svajonių įgyvendini-

nimo būdus, o evangelistą Joną – davusį religinį regėjimą. Teurgija, kaip aukščiausia žmogaus kūrybos forma, vykstanti trimis aktais: 1) meno pasaulio sukūrimas; 2) savo aš tobulinimas per vidines kolizijas; 3) asmenybės įsijungimas į laisvės karalystę, o tai ir yra teurginės kūrybos etapas, kur grožis neatskiriamai susilieja su dorove. Vertindamas vėlesnius filosofo Berdiajevo simbolizmo apibendrinimus Byčkovas teigia, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje rusų religinio renesanso atstovai išėitę iš kultūros krizės ieškojo kūrybai peržengiant meno ribas ir kylant į naujos būties lygmenį. Pripažindamas, kad teurgija kuria ne kultūrą, o naują būtį, naują gyvenimą ir grožį kaip esmę, jog teurgijoje baigiasi tradicinis menas bei literatūra, tyrėjas Berdiajevo teurgiją apibrėžia kaip būties „priauginimą“ perkeičiančiu meno aktu. Berdiajevo kūrybos sampratą Byčkovas vadina antropodicėja – žmogaus pateisinimu kelyje į teodicėja, kur žmogaus kūryba yra pagrindinis pateisinimo argumentas<sup>12</sup>. Teurgija turėtų įveikti tradicinės oficialiosios krikščionybės ribotumą ir tragizmą, nes žmonijai neužtenka religiniu-doroviniu tobulėjimu siekiamo šventumo idealo; būtina dievažmogiškoji kūryba visose kultūros srityse – svarbi teurgija, t. y. gyvenimo kūryba per grožį. Panašiai rusų literatūros tyrėjai vertina Sidabro amžiaus naują, religinę sintezę: meno ir religijos, poezijos ir prozos, muzikos ir literatūros sampyną, paverčiant meną magiškų veiksmų instrumentarijumi<sup>13</sup>.

<sup>10</sup> Пима Гайдено, *Владимир Соловьев и философия Серебряного века*, Москва: Прогресс, 2001, 13.

<sup>11</sup> Виктор Бычков, *Русская теургическая эстетика*, Москва: Ладомир, 2007, 9.

<sup>12</sup> *Теп рат*, 684–685.

<sup>13</sup> Ирина Минералова, *Русская литература Серебряного века*, Москва: Флинта-Наука, 2004, 52.

Šiuolaikinių krikščionybės ir literatūros santykių tyrėjų Rusijoje akiratyje yra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios religinė bei literatūrinė problemika (dažniausiai analizuojami Nikolajaus Gogolio, Afanasijaus Feto, Fiodoro Tiutčevo, Nikolajaus Leskovo, Ivano Bunino, rusų simbolistų kūriniai), o jos ašis – Fiodoro Dostojevskio kūryba. Tyrėjų pažymima, kad kaip tik tuo laikotarpiu intensyviausiai naudojama krikščioniškoji topika, literatūrinė kalba jungiasi su Cerkvės kalba, literatūroje pasireiškia vertybinė įtampa tarp „išorinio ir vidinio žmogaus“ (kaip tai traktuoja krikščioniškoji antropologija), tarp Įstatymo etikos ir malonės etikos<sup>14</sup>.

Svarbus literatūros ir krikščionybės santykių aspektas – religinis ontologinis kūrybos pagrindimas (Viačeslavo Ivanovo, Berdiajevo, Sergejaus Bulgakovo, Pavelo Florenskio, Ivano Iljino, Losevo, Michailo Bachtino darbai). Patys mąstytojai, remdamiesi krikščionybės tradicija, ieško „prasmės įvykiu“, Žodžio-Logoso ištakų kultūroje. Iš Gerosios Naujienos išplaukiantis žodis kaip tik yra intensyviausias prasminis aktas, absoliučios tiesos išsikūnijimas žodyje.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo Rusijos humanitariniai mokslai ypatingą dėmesį skiria krikščioniškam literatūros pobūdžiui. Teologinės poetikos nagrinėjimas stačiatikių kultūros kontekste laikoma viena iš literatūrologijos krypčių<sup>15</sup>. Ban-

doma apibrėžti ne tik rusų kultūros krikščioniškąjį substratą, bet ir ieškoma tyrimo metodologijos. Nusakoma religinė žodžio funkcija, ją stengiamasi atskirti nuo pažintinės-refleksinės ir komunikacinės funkcijų. Tokia religinė žodžio funkcija būdinga dvasinei literatūrai. Čia žodis mažiausiai atlieka instrumentinę funkciją, t. y. nėra konvencinė nominatyvi priemonė. „Grožinėje literatūroje žodis – vaizdo kūrimo priemonė, t. y. instrumentas; dvasinėje literatūroje žodis – tiesos saugotojas“<sup>16</sup>. Dvasinėje literatūroje žodis atskleidžia ne tik socialinius ir kultūrinius santykius, bet ir religinę prasmę. Žodis atlieka taip pat kumuliatyvinę (religinį patyrimą kaupiančią ir saugančią) funkciją. Ryškėja naujas tyrimo aspektas – *performatyvumas*. Žodis gali būti tikras veiksmas, būti poelgio, dorinio įvykio ekvivalentas. Tokiai kalbinei funkcijai būdingas maginis, perkeičiantis pobūdis. Tai ypač ryšku Evangelijos skelbimo, religinėje kalboje, pasakojime, kur pasireiškia realus Logoso išsikūnijimo aktas žmogaus kalboje. „Tai absoliučios tiesos nužengimo į žodį įvykis“<sup>17</sup>, kuriuo nuolat patvirtinamas kenotinis logoso aktas. Pabrėžiamas minties tapsmas žodyje, mintis ne išreiškiama, tačiau užbaigiama žodžiu. Taikoma speciali filologijos sritis psichopoetika, aptarianti minties ir žodžio santykį, kur mintis yra „ne tik loginė išvada, ne tik racionalus supratimo procesas, bet ir vidinio žmogaus gyvenimo visuma“<sup>18</sup>.

<sup>14</sup> Христианство и русская литература 2, отв. ред. В. Котельников, С.-Петербург: Наука, 1996, 6.

<sup>15</sup> Игорь Есаулов, „Литературоведческая аксиология: опыт становления понятия“, *Евангельский текст в русской литературе XVIII–XX веков*, Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета, 1994, 380.

<sup>16</sup> Дмитрий Демидов, „Язык современной русской духовной литературы“, *Христианство и русская литература* 3, отв. ред. В. Котельников, С.-Петербург: Наука, 1999, 31.

<sup>17</sup> *Теп рат*, 8.

<sup>18</sup> Ефим Эткинд, *Внутренний человек и внешняя речь*, Москва: Наука, 1998, 12.

Įsidėmėtina Sergejaus Averincevo brėžiama Jėzaus vardo kaip dvasinio slėpinio paradigma stačiatikybės tradicijoje. Jėzaus vardo meditacija išiebianti dieviškąją energiją. Jėzaus vardas yra maldos formulės „Viešpatie Jėzau Kristau, Dievo Sūnau, pasigailėk manęs nusidėjėlio“ centre ir derinamas su asketine kvėpavimo kontrole bei kartu kuriama pozityvi religinė emocinė atmosfera<sup>19</sup>.

Vietoj apskritai grožinei literatūrai būdingos komunikacinės žodžio plotmės dvasinėje literatūroje ryškinamas ontologinis žodžio turinys. Dvasinė literatūra saugo ir atskleidžia religinę prasmę.

### **Fiodoro Dostojevskio religinių idėjų aktualumas**

Ypač reikšmingas krikščioniškosios minties ir literatūros santykių aspektas – Dostojevskio kūrybos tyrimas. Galima išskirti dvi šio analizavimo puses: paties Dostojevskio kūrybos nagrinėjimas literatūros teologijos požiūriu ir gilinimasis į šio rašytojo atgimimą rusų religiniame-filosofiniame renesanse XX a. pradžioje. Abiem atvejais būdinga filosofinė-religinė-literatūrinė sampyna. Beveik visi žymiausi nagrinėjamo laikotarpio rusų mąstytojai yra rašę apie Dostojevskio kūrybą, o šiuolaikiniai literatūrologai gvildena rašytojo kūriniuose atsispindinčias religines bei filosofines idėjas. Dostojevskio aktualumas pabrėžiamas dėl jo grožinėje kūryboje reiškiamų religinių idėjų kaip paradoksalaus Dievo

ieškojimo fenomenų. Ryškinama nihilistinių-antinihilistinių, demoniškų-dieviškų tendencijų įtampa kaip vertybinių-pasaulėžiūrinių pozicijų susidūrimas. Iškeliama egzistencinė Kristaus ir Antikristo, gėrio ir blogio kova. Dostojevskis įvardijamas literatūrinės antropologijos pradininku rusų kultūroje, gebėjęs socialinę problemą perversi į buitinę plotmę, o idėjos likimą paversti pasaulio likimo problema. Jo kūriniuose „etika ontologizuojama, ontologija tampa poelgio filosofija, pažinimo teorija krypsta į antropologiją“<sup>20</sup>. Šiuolaikiniai krikščionybės ir rusų literatūros santykių interpretuotojai ne tiek gilinasi į nihilizmo, demoniškumo apraiškas, o susitelkia prie demonizmo religinės įveikos problemų. Nihilistų Dievo ieškojimo įtampa ir tragiškumas kykla dėl aistringų pastangų protu, racionaliai užmegzti ryšį su Dievu. Atkreipiamas dėmesys į Dostojevskio herojų (Stavrogino, Ivano Karamazovo) kaip antžmogių „žlugusių titanizmą“, neparemtą religiniais idealais. Antžmogiškumas jo kūryboje neturi perspektyvos<sup>21</sup>. Tyrėjai išvelgia dar vieną rašytojo teminį siužetą: herojų kaukes – kaip netikros tikrovės emblemas. Idėjos nežmogiškumas (pvz., „žmogžudystė pagal sąžinę“) gali užvaldyti veikėją ir jis virsta gyvenimo teatro marionete. Idėja, iššokdama kaip spyruoklė, judina Raskolnikovo kūno karkasą. Pagal Dostojevskio poetiką kaukė priauga prie

<sup>19</sup> Сергей Аверинцев, „Образ Иисуса Христа в православной традиции“, Сергей Аверинцев, *Связь времен*, Киев: Дух і літера, 2005, 152–153.

<sup>20</sup> Константин Исупов, „Возрождение Достоевского в русском религиозно-философском ренессансе“, *Христианство и русская литература* 2, 1996, 315.

<sup>21</sup> *Новые аспекты в изучении Достоевского*, отв. ред. В. Захаров, Петрозаводск: Издательство Петрозаводского университета, 1994, 322.



veido, deformuodama sąmonę. Sergančios sąmonės žmogus nustoja pasitikėti tiesiogine gyvenimo intuicija: kaukė ne tik iškreipia sąmonę, bet ir pertraukia religinį ryšį. Stavrogino archetipas XX a. estetinėje antropologijoje perskėlė etiką ir estetiką veido ir kaukės įvaizdžiais.

Pastebima tendencija atrasti Dostojevskio herojams būdingą metafizinės vilties (pasireiškiančios malone, išgelbėjimu, atpirkimu) perspektyvą. Net labiausiai smukęs personažas nėra pažymėtas įprastu moraliniu atspaudu, jam visada paliekama išsigelbėjimo galimybė. Tai nėra gėrio ir blogio reliatyvizmas, o Evangelijos priesako „neteiskite“ skelbimas. „Kūno nuosmukis ir dvasios pakilimas – būdingas Dostojevskio literatūrinis mechanizmas“<sup>22</sup>. Rašytojas kaip tik nedaug vaizduoja kūną, o dėmesį sutelkia į dvasios peripetijas. Dostojevskio kūriniai apibrėžiami ir stačiatikybės savimonės konstantomis – aistringumu ir šventumu, kur aistringumas – poetinis religingumas, „valia pasikeisti“. Aprašydamas idėjų virtimą aistromis rašytojas jas pakėlė į religinį rangą, pavertė religinio idėjų išgyvenimo sritimi<sup>23</sup>. Dostojevskio teiginys „grožis išgelbės pasaulį“ pagrįstas Kristaus mokymu. Kristaus ir grožio sąveikos principas išvedamas į moralės sritį. Toks grožis išvaduoja iš dvilypumo ir organiškai jungiasi su gėriu bei tiesa. Atsakymas į klausimą, ar „grožis išgelbės pasaulį“, dabar įgauna ne abstraktų teorinį, o Kristaus asmenybės pobūdį. Jei iš tikrųjų

grožis, kaip minėta, išgelbės pasaulį, tai tik turint omenyje sąlygą, kad Kristus yra ne idėja, bet įsikūnijęs Dievas.

Vienas paradoksalus tokio grožio simbolis aprašytas Dostojevskio romane „Idiotas“ – tai Hanso Holbeino Jaunesniojo paveikslo „Miręs Kristus“ apibūdinimas. Dostojevskis pats matė šį paveikslą ir jis jam padarė įspūdį: „Išvydęs šį paveikslą kai kas gali prarasti tikėjimą!“ Jo paradoksalumas yra tas, kad čia Kristus netenka savo grožio. Jis pavaizduotas „ką tik nuimtas nuo kryžiaus. Man rodos, tapytojai paprastai mėgsta vaizduoti Kristų, ir prie kryžiaus, ir nuimtą nuo kryžiaus, vis dar su nepaprasto grožio atspalviu veide; tą grožį jie stengiasi palikti jam net per pačias baisiausias kančias. O Rogožino paveiksle apie grožį nėra nė kalbos; tai tikriausias žmogaus lavonas, – žmogus, kuris be galo daug iškentėjo, dar prieš numirdamas ant kryžiaus, kuris buvo žaizdotas, kankinamas, sargybos mušamas, žmonių mušamas [...]. Užtat veido nepasigailėta nė kiek; čia tikra gamta, ir iš tikrųjų toks ir turi būti lavonas, kad ir koks būtų žmogus, ištvėręs tokias kančias. [...] Čia nejučiomis ateina mintis, kad jeigu jau tokia baisi mirtis ir tokie tvirti gamtos dėsniai, tai kaipgi juos galima nugalėti?“<sup>24</sup> Todėl šiuolaikinis tyrėjas teigia, kad „mirusiame Kristuje“ glūdi savinieka, griauanti krikščioniškąją ikonografiją. Juk jeigu jis miręs ir žiūrovas mato lavoną, tai kaipgi jis galėjo prisikelti? Tarp kūno, paveikto prievartos bei irstančio, ir dvasinio vaizdo nėra ryšio. Dostojevskiui

<sup>22</sup> Валерий Подорога, *Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы* 1, Москва: Logos-altera, 2006, 455.

<sup>23</sup> Климова, 2004, 112.

<sup>24</sup> Fiodoras Dostojevskis, *Idiotas*, Vilnius: Margi raštai, 2003, 449–450.

mirtis neaprašoma ir nepavaizduojama – „mirusio Kristaus paveikslas tarsi susidvejina: jis yra ir prisikėlimo įvykio simbolis, ir realistinis tikrovės veidrodis“<sup>25</sup>. Veidrodis, kaip negatyvi priemonė, rodo aiškia sielos vidinio ir išorinio vaizdo neatitiktį. Kaip tik iš sugriuvusio identiškumo išplaukia netikėjimas. Mirusio kūno kaip pažeminto vaizdavimas nėra natūralaus suirimo paveikslas – dabar tai kitas kūnas, liudijantis prisikėlimą, ne mirties, o pažeminto, paniekinto kūno sudvasinimas. Tai rusų rašytojui būdinga religinio pokyčio vaizdavimo priemonė – „sąmonės inversijos meninė deskripcija“<sup>26</sup>, kai įveikiami egzistenciniai slenksčiai ir pereinama iš gyvuliškos į sakralinę sferą<sup>27</sup>.

Tad Dostojevskio pavaizduotas subjaurotas Kristus tampa tikėjimo pergale ir simboliu to grožio, kuris išgelbės pasaulį. Kas mirė ant kryžiaus, tas buvo visiškas žmogus, nė kiek nepaneigęs gamtos dėsnų<sup>28</sup>. Akivaizdu, kad išgelbėjimas neprievartavo žmogaus prigimties, o buvo laisvas sutikimas numirti už kitus žmones. Grožis, kuris išgelbės pasaulį, neneigia žmogaus kančių ir gyvenimo dramatiškumo. Taigi Dostojevskis vis dėlto mąsto kaip menininkas, nors jo kūryba taip pat sutelkta apie religijos

klausimus. Tačiau ne Kristaus mokymas išgelbės pasaulį, bet tikėjimas, jog Žodis tapo kūnu – įsikūnijusiu Dievu. Taip tikint pasiekiamas žmogaus sudievinimas. „Teigiama gražaus žmogaus“, t. y. krikščionio, paveikslas Dostojevskio kūrinuose siejamas su dramatišku Kristaus vaizdavimu: meilė turi pereiti per kančią ir mirtį. Kristaus ir grožio sąveikos principas išvedamas į moralės sritį. Toks grožis išvaduoja iš dvilypumo ir organiškai jungiasi su gėriu ir tiesa. Atsakymas į klausimą, ar „grožis išgelbės pasaulį“, įgauna ne abstraktų teorinį, o Kristaus asmenybės pobūdį. Jei iš tikrųjų grožis išgelbės pasaulį, tai tik turint omenyje sąlygą, kad Kristus yra ne idėja, bet įsikūnijęs Dievas.

## Išvados

Straipsnyje apžvelgiami pirmieji po Sovietų Sąjungos žlugimo rusų literatūros mokslininkų bandymai įvertinti stačiatikybės idėjų ir literatūros ryšius. Stengiamasi apibrėžti ne tik rusų kultūros krikščioniškąjį substratą, bet ieškoma ir tyrimo metodologijos. Šiuolaikiniai stačiatikybės literatūros teologijos tyrėjai išskiria savitas teologemas: Sofijos vaizdavimą, teurgiskumą, kūrybos ontologiškumą, performatyvumą, Dostojevskio religinę antropologiją. Pažymėtini Vladimiro Nazarovo, Viktoro Byčkovo, Igorio Jesaulovo, Konstantino Isupovo, Svetlanos Klimovos, Valerijaus Podorogos, Sergejaus Averincevo ir kt. darbai. Jie glaudžiai sieja estetinį teologijos matmenį ir meninės kūrybos religines idėjas. Literatūros ir krikščionybės svarbiomis grandimis laikoma religinė etika ir estetika. Religijos filosofija ir teologija

<sup>25</sup> Подорога, 2006, 318.

<sup>26</sup> Климова, 2004, 158.

<sup>27</sup> Подорога, 2006, 378; žr. taip pat: George A. Panichas, „The World of Dostoevsky“, *Modern Age* 4, 1978, 355; Райнхард Лаут, *Философия Достоевского в систематическом изложении*, Москва: Республика, 1996, 401; Wolfgang Kasack, „Wege zu Gott bei Dostojewskij und Tolstoj“, *Stimmen der Zeit* 3, 2003, 177.

<sup>28</sup> Аста делл А., „Красота и спасение в мире Достоевского“, *Христианство и русская литература* 3, отв. ред. Котельников В., С-Петербург: Наука, 1999, 256–257.



savo temas pateikdavo menine forma, o literatūra atspindėdavo filosofines ir religines problemas. Pripažįstamas Dostojevskio kūrybos antinomiškų religinių idėjų

aktualumas šiuolaikinei literatūros teologijai. Pažymima, kad savitos stačiatikybės teologemos yra ir praktinio pobūdžio: skirtos keisti ir sudvasinti kasdienybę.

## THE THEOLOGY OF ORTHODOX LITERATURE: IDEAS AND PROBLEMS

**Gediminas Mikelaitis**

### S u m m a r y

The articles presents an overview of the first post-Soviet attempts by the Russian literature scholars to consider the links between the ideas of the Orthodoxy and literature. Attempts are put, besides defining the Christian stratum of the Russian culture, to establish the methodology of the research. The article highlights the unique character of the theology of the Orthodox literature, mainly anchored to the ideas of the Russian religious philosophy reflected in the works of the Russian thinkers and writers as Vladimir Solovyov, Nikolai Berdyaev, Dmitri Mer-

ezhkovski, Fyodor Dostoyevsky, Andrei Bely and others. The article discusses the theologemes characteristic of the Orthodox literature: the depiction of Sophia, theurgic parameter, the ontological character of creation, performativeness, religious anthropology of Dostoyevsky. The uniqueness of the relationship between the Orthodoxy and literature is defined by demonstrating its link with religious philosophy, the aesthetic parameter of the existence, the role of religious ideas in literature, and the significance of theurgic aesthetics.

Gauta: 2012 09 10

Priimta publikuoti: 2012 11 13

*Autoriaus adresas:*

Lietuvos dailės muziejus  
Bokšto g. 5, LT-01126 Vilnius  
El. paštas: leidyba@ldm.lt